

ילדים בסיכון: בחינת מיתוסים לאור גישה מודעת-הקשר

דורית רואר-סטריאר¹ ויוחאי נדף²

"ילדים בסיכון" ו"מוגנות של ילדים" הם מושגים מרכזיים בתחום העבודה הסוציאלית. מאמצים רבים הושקעו בחקירתם, בגיבוש קריטריונים אוניברסליים למדידתם ובפיתוח מענים להגברת המוגנות ולצמצום הסיכון.

מאמר זה מציע גישה מודעת-הקשר להבנת מצבי סיכון בקרב ילדים. הגישה פותחה על בסיס מחקר איכותני רחב היקף, בן חמש שנים, שנערך בקרב הורים וילדים מקהילות שונות בישראל ובקרב העובדים הסוציאליים העובדים עם קהילות אלה. המחקר בחן את ההקשרים, את ההבניות ואת הפרספקטיבות הנוגעים לסיכון ומוגנות של ילדים. מתוך הקשרים רבים שמצאנו אנו מציגים במאמר שלושה הקשרים – גזענות והדרה, דת ורוחניות, קונפליקט פוליטי ואלמות – שהתבלטו במחקר כהקשרים מרכזיים השופכים אור על ילדים בסיכון ועל מוגנות של ילדים. אנו מציגים חשיבה מחדשת על האונטולוגיה של "סיכון" ו"מוגנות" בכל הנוגע לילדים, מזהים שלושה מיתוסים רווחים בשיח הסיכון וקוראים עליהם תיגר. בהמשך אנו דנים במורכבות הגלומה בשיח הסיכון ובהערכת סיכון לילדים במציאות מגוונת, מרובת תרבויות והקשרים, ומתמקדים בפערים ובהבדלים בין הורים לאנשי מקצוע, בערכיהם, במיקומיות (positionality) המתבונן וביחסי הכוח ביניהם.

מילות מפתח: גישה מודעת-הקשר, תרבות, תפיסות סיכון ומוגנות של ילדים, ילדים בסיכון

1 פרופסור מן המניין, מנהלת חממת נבט, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

2 פרופסור חבר, חממת נבט, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

1. מבוא

במאמר זה נציג את תובנותינו ממחקר רחב היקף בן חמש שנים, שבחן את ההקשרים, את ההבניות ואת הפרספקטיבות הרווחים בקרב הורים וילדים מקהילות שונות בישראל ובקרב העובדים הסוציאליים העובדים עם קהילות אלה באשר למצבים של סיכון ומוגנות בקרב ילדים אלה (Roer-Strier & Nadan, 2020). אנו מקווים להאיר את הרשת הסבוכה של התפיסות והרעיונות המובנים-חברתית של ילדים בסיכון ומוגנות של ילדים, הנוצרים כשתרבות מצטלבת עם הקשרים אחרים. בחלק הראשון נתאר ונגדיר את הגישה מודעת-הקֶשֶׁר (context-informed perspective) שדרכה אנו בוחנים סיכון ומוגנות של ילדים. בחלק השני נבחן שלושה הקשרים (גזענות והדרה, דת ורוחניות, קונפליקט פוליטי ואלים) כדי להדגים את ההמשגה שלעיל. בחלק השלישי נציע חשיבה מחודשת על הקטגוריות סיכון ומוגנות בקרב ילדים, הנסמכת על ההמשגה שלעיל. בחלק זה נבחן ונארג מספר מיתוסים נפוצים בשיח הסיכון. בחלק האחרון נדון בהערכת סיכון של ילדים לאור סוגיות של פערים ואי-הלימה בין ערכים של הורים ובעלי מקצוע, מיקומו ונקודת מבטו של המתבונן, יחסי הכוח והמורכבות הטמונה בשיח הסיכון.

הקֶשֶׁר הוא אוסף של נסיבות הסובב אירוע או מצב מסוים והתורם למשמעותו (Askeland & Døhlie, 2015). הקשר חברתי נוצר בידי אנשים, ואנשים הם תולדה של ההקשרים החברתיים שהם חיים בתוכם. אדם חי, לא בחלל ריק, אלא בהקשר, וההקשרים סבוכים ומשתנים תדיר, כפי שאנשים נמצאים בשינוי תמידי. ההקשרים השונים הסובבים אירוע או קטגוריה כגון "סיכון" מבנים את המשמעות המיוחסת להם. על כן ההבניה של קטגוריה מסוימת והמשמעויות הניתנות לה הן תולדה של הקשרים, כגון מקום, זמן, תרבות, שיח מקצועי ויחסי כוח. בהתבסס על המחקר שערכנו זו ההמשגה שאנו מציעים לגישה מודעת-הקשר המאפשרת להבין מצבי סיכון ומוגנות של ילדים:

אנשים, משפחות וקהילות חיים בתוך מארג של הקשרים מגוונים, ובהם תרבות, דת, מעמד, גזע, מגדר, לאום, הקשר חברתי-פוליטי. הקשרים אלה מעצבים את התפתחותם של הפרט והמשפחה ומתווים נסיבות חיים והזדמנויות. ההקשרים משפיעים גם על המשמעויות שבני אדם מייחסים לאירועים ולחוויות בחייהם. ההקשרים אינם קבועים וסטטיים, אלא תלויים בזמן ובמקום, ועל כן נתונים לשינוי מתמיד. הקשרים שונים מצטלבים זה בזה ומשפיעים זה על זה בדרכים מורכבות. במקצועות הטיפול, גישה מודעת-הקשר שואפת לזהות את ההקשרים המסוימים הרלוונטיים להבנת חוויות החיים של פרטים, משפחות וקהילות. גישה זו מניחה שההקשרים סבוכים והיברידיים, ומביאה בחשבון יחסי כוח בין הפרט, המשפחה והמערכות השונות המשפיעות על חייהם. היא גם מדגישה את כוחותיהם של אנשים, משפחות וקהילות ואת יכולת הפעולה העצמאית שלהם (agency). גישה

מודעת-הקשר להבנת סיכון ומוגנות של ילדים שואפת לזהות את ההקשרים הרלוונטיים בהבניית הקטגוריות "סיכון" ו"מוגנות" מנקודת מבטם של הורים, ילדים ואנשי המקצוע האמונים על הגנת הילד.

בעוד ספרות המחקר הבין-תרבותית בוחנת את שאלת הסיכון והמוגנות של ילדים בקרב קבוצות תרבותיות שונות, בהתמקדה בהבדלים ובקווי הדמיון בין הקבוצות, גישה מודעת-הקשר מתמקדת במיפוי הקשרים שונים המשפיעים על סיכון של ילדים, על אפשרות של התעללות בהם, על רווחתם ומוגנותם. במאמר זה נציג דוגמאות לשלושה הקשרים שנמצאו במחקרנו שנערכו בישראל: דת ורוחניות, גזענות והדרה, קונפליקט פוליטי ואלמות.

היבט חשוב בגישה מודעת-הקשר הוא עקרון ההשתתפות. עיקרון זה אומר שחשוב שהורים, ילדים ואנשי מקצוע ישתתפו בדיונים בנושא, יציעו דרכים לקדם מוגנות של ילדים ויעלו רעיונות למניעה ולהתערבות במקרים של ילדים בסיכון. הורים מחזיקים ידע חיוני על תרבות, על הקשר, על אתגרים ועל דרכי התמודדות אפשריות, אך כמעט אף פעם אין לוקחים בחשבון את נקודת מבטם על סיכון ומוגנות. גם קולם של הילדים, שהם ליבת העניין, כמעט לא נשמע בספרות המקצועית (Andresen & Fegter, 2011; Ben-Arieh, 2005). מהמחקרים שערכנו למדנו שכבר מגיל שלוש יש לילדים זווית ראייה משלהם על סיכון ומוגנות. בעלי מקצוע בזירה זו, העובדים עם קהילות שונות בהקשרים מגוונים, נמצאים בעמדות שבהן הם יכולים להשפיע על חייהם של ילדים ומשפחות. על כן הבנת תפיסותיהם עשויה לתרום תובנות חשובות. יש גם ערך רב לבחינת עמדותיהם של אותם עובדים סוציאליים השייכים עצמם לקהילות תרבותיות ייחודיות, מאחר שהם יכולים לחשוף את הפערים שבין סוציאליזציה (חברות) מקצועית מערבית לבין תפיסות מקומיות וקולות בתוך הקהילה (Nadan et al., 2018).

2. הקשרים שונים ותפקידם בהבנת סיכון ומוגנות של ילדים

בין השנים 2015-2020 ערכנו מחקר איכותני רחב היקף בתמיכת הקרן הלאומית למדע (מענקים מס' 1935/15 ו-1958/17). המחקר נערך במסגרת **נבט – חממה למחקר והכשרה מודעי-הקשר**, בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים. חוקרים בכירים בקבוצת המחקר הדריכו והכשירו חוקרים צעירים, תלמידים לתארים מתקדמים השייכים לקהילות שעבדנו עימן, והם אלה שערכו את הראיונות עם

משתפי המחקר. המחקר נסמך על התיאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory), שמטרתה פיתוח שיטתי של מודל תיאורטי המעוגן בנתונים (Corbin & Strauss, 2015; Denzin & Lincoln, 2011). אימצנו את הגרסה ההבנייתית של תיאוריה זו, אשר מציבה את תהליך המחקר ואת תוצריו בהקשרים היסטוריים, חברתיים ונסיבתיים, נוקטת גישה ביקורתית שתכליתה לחשוף מופעים של דיכוי, אי שוויון ואי צדק ומבקשת להביע התנגדות כלפיהם ולתקן אותם (Charmaz, 2014, 2017). המחקר האיכותני שערכנו התמקד בשמונה קהילות, ובמסגרתו נערכו 249 ראיונות עומק מובנים למחצה עם הורים ו-185 ראיונות עם ילדים על תפיסותיהם בנוגע לסיכון, להתעללות, למוגנות ולרווחה של ילדים. עוד ראיינו 153 אנשי מקצוע העובדים עם שמונה קהילות אלה. הנתונים נאספו באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה (Creswell & Creswell, 2017). מדריכי הריאיון פותחו בידי כותבי המאמר בשותפות עם חברי קבוצת המחקר, ובהמשך עברו שינויים והתאמות לקבוצות השונות. במסגרת הראיונות ביקשו החוקרים מהמשתתפים לתאר ולהסביר את יחסם למושגים סיכון ומוגנות ולהציע רעיונות למניעת סיכון כמו גם להתערבויות במקרים של סיכון. עובדים סוציאליים התבקשו לתת דוגמאות לפרקטיקות, דילמות ואתגרים שעולים מתוך עבודתם בשדה ולספר על הכשרות מקצועיות שעברו במהלך הקריירה ועל הרלוונטיות שלהן לעבודה היומיומית. עם הילדים נעזרנו במתודולוגיות של ציורים וצילום תמונות (photo voice), שלוו בנרטיבים שלהם ביחס אליהם. לוח 1 להלן מסכם את דגימת המחקר ואת הפרסומים שיצאו לאור בעקבות פרויקט המחקר.

הניתוח שערכנו בוחן באופן השוואתי את קולותיהם של ההורים, הילדים ואנשי המקצוע. ההרכב המיוחד של קבוצת המחקר – מומחים מתחום המחקר האיכותני, אנשי מקצוע בתחומי רווחת הילד והגנתו וחוקרים בני הקהילות הנחקרות – סיפק נקודות מבט מגוונות, ששימשו אותנו בבואנו לנתח את הנתונים הגולמיים ולדון במשמעותם.

הממצאים הובילו להגדרת הגישה המודעת-הקשר הפותחת את המאמר. בהמשך אנו מביאים דוגמאות שעלו במחקר של הקשרים רלוונטיים במיוחד, התורמים להבנת מצבי סיכון ומוגנות של ילדים במציאות הישראלית. חשוב לציין שתפיסת הילדים לעומת המבוגרים באשר לסיכון ומוגנות ויחסי הכוח ביניהם נידונים במאמרים אחרים (Ponizovsky-Bergelson et al., 2019, 2020). חשוב לנו גם להזכיר את החשש הטמון בכל כתיבה המציגה דוגמאות על תרבות והקשר. לא ניתן להכליל דוגמאות אלה; הן עלולות לחטוא לאמת בניסיון לייצג נאמנה מורכבות, היברידיות ושינוי, וכך אף ליצור או לחזק סטריאוטיפים. על כן חשוב לנו להדגיש שאף שהדוגמאות נלקחו מהקשרים מסוימים, ההקשרים קשורים אלה באלה. המסגרת המושגית של הצטלבות מיקומים (intersectionality) (Crenshaw, 1989) עוזרת לנו להדגים את המורכבות הקיימת ואת היחסים ההדדיים בין ההקשרים השונים שנידונים במחקר.

לוח 1: סיכום דגימת המחקר והפרסומים שיצאו לאור בעקבותיו

קבוצת אוכלוסייה	הורים	ילדים (גילאים)	עובדים סוציאליים	פרסומים
בדואים בכפרים הלא מוכרים בנגב	50	30 (5-3)	15	Marey-Sarwan & Meir, 2020 Marey-Sarwan & Roer-Strier, 2017 Marey-Sarwan, 2020 Ponizovsky-Bergelson et al., 2020
מבקשי מקלט אריתריאים	19	21 (6-3)	12	Birger, 2020 Birger, Kedem & Nadan, submitted Birger, Nadan & Ajzenstadt, 2020 Ponizovsky-Bergelson et al., 2020
יוצאי אתיופיה	50	30 (6-3)	30	Engdau-Vanda, 2020 Engdau-Vanda et al., 2020 Gatenio-Kalush et al., 2020 Nadan et al., 2018 Wahle et al., 2017
עולים מצרפת	15			Bloomberg & Serdtse, 2020
עולים מברית המועצות לשעבר	40	29 (6-3)	16	Ponizovsky-Bergelson et al., 2020 Ulitsa et al., 2020
שכונה ד בבאר שבע	30		15	Yona, 2020 Yona & Nadan, 2021
פלסטינים במזרח ירושלים		15 (6-4)	25	Kovner, 2020 Kovner & Shalhoub-Kevorkian, 2018 Ponizovsky-Bergelson et al., 2020
חרדים	45	30 (6-3) 30 (16-10)	40	Bartl et al., 2020 Gemara et al., 2020 Gemara & Nadan, 2020 Keesing et al., 2020 Nadan & Ganz, 2018 Nadan et al., 2019 Ponizovsky-Bergelson et al., 2020
סך הכל	249	185	153	

גזענות והדרה

במחקרים שערכנו בקרב קהילות שונות מצאנו שבהגדרת הסיכון לילדים תופס ההקשר של גזענות והדרה מקום מרכזי, כאשר בהגדרות מערביות של סיכון ומוגנות לילדים מקומו מרכזי פחות. הקשר זה ארוג, גם אם באופן שלא מרבים להזכיר, ביחסי הכוח שבין אנשי המקצוע למטופלים (Engdau-Vanda et al., 2020; Gatenio-Kalush et al., 2020; Whale et al., 2017). למשל: המחקרים שערכנו בקרב קהילת יוצאי אתיופיה בישראל מצביעים על מרכזיותו של הקשר הגזענות בקרב קהילות אלה. על פי ממצאינו דיווחו הורים בקהילה האתיופית על השלכותיה המזיקות של מדיניות שילוב פטרנליסטית ובלתי הולמת, אחרות (othering) וגזענות. אימהות צעירות טענו שכאמצעי הגנה הן מלמדות את ילדיהן להתמודד עם גזענות ולשמור על ביטחונם האישי. עובדים סוציאליים דיווחו שמערכת החינוך מוטה ונוטה לדיווח-יתר על ילדים בסיכון מקרב הקהילה האתיופית. ואכן בראיונות עם אנשי חינוך נמצאו אירועים של גזענות גלויה, כגון האשמות ולפיהן הילדים נמצאים בסיכון בגלל ההורים, התרבות שלהם ו"רגישות היתר" שלהם לגזענות (Engdau-Vanda et al., 2020; Gatenio-Kalush et al., 2020).

דת ורוחניות

ההקשר של דת ורוחניות נמצא מרכזי בעיקר בקהילות הדתיות שחקרנו, הן היהודיות (Bloomberg & Serdtse, 2020) והן המוסלמיות (Marey-Sarwan & Meir, 2020). המחקר שערכנו בקרב הקהילה החרדית ממחיש את מרכזיותו של הקשר זה. ממצאינו מראים שהאמונה באל ונוכחותו בחיי הפרט והקהילה הם מרכיבים מרכזיים במוגנות הילדים, כפי שמגדירים אותה הורים, ילדים ואנשי מקצוע בקהילה החרדית. על כן התרחקות משמירת מצוות או התרופפות האמונה נחשבות גורמי סיכון מרכזיים אצל ילדים. לסיכון זה השלכות לא רק על הילד עצמו, אלא על המשפחה והקהילה, משום שהתרחקות הילד משמירת מצוות מאיימת על המוניטין המשפחתי ועלולה לפגוע בסיכויי אחיו ואחיותיו לזכות בשידוך נאות ולהתקבל למוסדות חינוך נחשבים. באשר למוגנות העלה המחקר שילדים, כבר מגיל שלוש, דיווחו שאלוהים מגן עליהם (Bartl et al., 2020; Gemara & Nadan, 2020; Keesing, Gemara & Pollak, 2020; Ponizovsky-Bergelson et al., 2020).

יתרה מזאת, הן הורים חרדים (Nadan et al., 2019) והן ילדים חרדים (Nadan & Ganz, 2018), שהתראיינו במסגרת המחקר, השתמשו במושג "סיכון רוחני" כדי לתאר את אחת הסכנות הגדולות האורבות לילדים. "סיכון רוחני", בעיני חברי הקהילה החרדית, הוא מושג מורכב הכולל שלושה היבטים הקשורים זה בזה: (1) ירידה בשמירת תורה ומצוות; (2) הפרת נורמות וכללים חברתיים-תרבותיים; (3) התרופפות האמונה הרוחנית, לרבות תחושת החיבור עם אלוהים. ממצאינו מעידים שהשפעת הסיכון הרוחני יכולה לבוא לידי ביטוי ברמת הדתיות והרוחניות של הילד, עד כדי עזיבה מוחלטת של הדת או הקהילה.

בעוד אנשי הקהילה החרדית רואים בסיכון הרוחני גורם סיכון מרכזי המאיים על ילדיהם ועושים מאמצים גדולים למזער אותו, עובדים סוציאליים מחוץ לקהילה כלל לא הכירו המשגה זו, כל שכן לא השתמשו בה (Nadan et al., 2018).

קונפליקט פוליטי ואלימות

בהקשר של קונפליקט פוליטי ואלימות נציג את התפיסות בדבר סיכון ומוגנות של ילדים מהזווית של ילדים, הורים ואנשי מקצוע ביישובים בדואיים בלתי מוכרים בנגב (Marey-Sarwan, 2020; Marey-Sarwan & Meir, 2020; Marey-Sarwan & Roer-Strier, 2020; Ponizovsky-Bergelson et al., 2017). ממצאינו מראים שהסיכונים שאליהם מתייחסים הורים, ילדים ואנשי מקצוע מהיישובים הבלתי מוכרים הם סיכונים סביבתיים, העדר שירותים הולמים ומעמד כלכלי נמוך. אך בשונה מההורים ומהילדים, שהצביעו על הריסות בתים ועל אלימות פוליטית כאיומים המשפיעים ביותר על הרווחה הנפשית, הפיזית והתרבותית של הילדים, התמקדו אנשי המקצוע בעיקר בהזנחה הורית, במצב כלכלי קשה ובעוני.

מחקר מירושלים המזרחית מספק דוגמה נוספת למקום המרכזי שתופס ההקשר של קונפליקט פוליטי ואלימות. באזורים כמו מזרח ירושלים, הנתונים בסכסוך פוליטי, המסגרות של זכויות ומוגנות הילד מושפעות מאוד מהשיח הביטחוני המקובל. ממצאים מהמחקר של קובנר (Kovner, 2020) מראים שכוחות הביטחון ומערכת המשפט רואים בילדים המפגינים או המשליכים אבנים איום ביטחוני, אבל תגובת השלטונות להתנהגותם מגיעה מהתחום הפלילי. תגובה זו יוצרת תגובת שרשרת, המגבירה את היחשפות הילדים להתנהגות עבריינית ומחזקת את האיום על המדינה. בתוך מציאות זו שולט השיח הביטחוני, השולל מהילדים את זכויותיהם הבסיסיות ומאופיין באיום, בשליטה, בדיכוי ובכליאה (Kovner & Shalhoub-Kevorkian, 2018). המדינה והממסד לא שמים בראש מעייניהם את ההגנה על ילדים ואת השמירה על זכויותיהם על פי האמנות הבין לאומיות שמדינת ישראל חתומה עליהן, ואין התייחסות לצרכים ולגורמי הסיכון הייחודיים לילדי מזרח ירושלים ולא מענים מותאמים.

3. קריאת תיגר על מיתוסים בשיח הסיכון

בחלק זה אנו מציעים חשיבה מחודשת על טבען האונטולוגי של הקטגוריות "סיכון" ו"מוגנות" בקרב ילדים, המתבססת על התובנות שעלו מניתוח ממצאי המחקר. נזהה ונאתגר שלושה מיתוסים נפוצים מתוך שיח הסיכון. כמו כן נדון באלה: בעמדת המתבונן

וביחסי הכוח; בפערים ובאי ההלימה הערכית בין הורים לבעלי מקצוע; במורכבות שבשיח הסיכון.

מיתוס ראשון: סיכון ומוגנות ילדים כקטגוריות מהותניות

ניתן להתבונן על "סיכון" ו"מוגנות" של ילדים מתוך שתי נקודות מבט תיאורטיות שונות – מהותנות (essentialism) והבנייתיות (constructivism).

הגישה המהותנית מייחסת לתופעות אישיות וחברתיות מהות אמיתית וטבעית. סיכון, על פי השקפה זו, הוא תופעה רווחת בעולמנו, ותפקידם של אנשי המקצוע הוא להבינו, להעריכו ולהתמודד איתו, כדי לשמור על ביטחונם של ילדים (Smeeton, 2020). ממצאינו מראים שהגישה המהותנית שולטת בשיח המקצועי ומשפיעה על האופן שבו אנשי המקצוע מבינים מהו סיכון ומעריכים סיכונים. השיח על סיכון רווי במונחים מקצועיים מהותניים באופיים, כמו אינדיקטורים, פקטורים, גורמי סיכון, ועל פיהם יכולים בעלי מקצוע לגלות את "טבעו האמיתי" של הסיכון ואת הסיבתיות הלינארית לכאורה המובילה אליו. שיח זה משקף את ההנחה בדבר "משהו" מוסכם ואחיד העלול לפגוע בילד או להגדיל את הסיכוי לפגיעה בו.

לגישה המהותנית שנוקטים אנשי המקצוע בתחום אפשר למצוא שני הסברים, הקשורים למערכת הרווחה והגנת לילד: (1) עובדות ועובדים סוציאליים בתחום הגנת הילד, ובכללם אלה שמונו על פי חוק (פקידי סעד), עובדים תחת עומס עצום ונאלצים להתמודד באופן כמעט בלעדי עם מקרי חירום. מציאות זו היא תוצאה של אידיאולוגיה נאו-ליברלית קיצונית והשלכותיה על שירותי הרווחה (Saar-Heiman & Gupta, 2020; Strier & Feldman, 2017). (2) המושג "סיכון" מנחה את ההחלטות בנוגע לפעולות שכדאי לנקוט כלפי משפחה, כאשר יש חשש לביטחון הילד. לנוכח האקלים הציבורי הרווח בשנים האחרונות דיון זה מעורר אצל אנשי מקצוע ושירותי רווחה חששות כבדים וגורם להם לחפש כלים, כגון פרוטוקולים ומדדים להערכת סיכון, שיצמצמו חששות אלה וישרו עליהם תחושת ביטחון גדולה יותר במהלכיהם (Smeeton, 2020). הרשתות החברתיות ממלאות תפקיד נכבד ביצירת האקלים הציבורי, ואנו חוזים במגמה גוברת של ביוש (שיימינג) אישי של עובדים סוציאליים ואנשי רווחה העובדים עם ילדים, במיוחד בבלוגים ובפייסבוק, בעקבות פעולות שנקטו להגנה על ילדים (Kagan, Orkibi, & Zychlinski, 2018). אנו סבורים שמגמה זו הגבירה את החרדה של בעלי המקצוע מפני העיסוק בסוגיות של ילדים בסיכון ואת חיפושם אחר ראיות. מגמה זו גם תרמה לחיזוק הגישה המהותנית בשיח, שבגינה חשים אנשי מקצוע שהם בעלי ידע ומיומנות גדולים יותר ושולטים במצב. אחת הסכנות הטמונות בהתמקדות במדידת סיכונים בגישה מהותנית היא תיאור ילדים ומשפחות כאובייקטים קבועים וניתנים לפענוח.

על פי סמיטון (Smeeton, 2020), כאשר העובד הסוציאלי מתאר משפחות באופן חיצוני ואובייקטיבי, הוא בעצם מנסה להרחיק את עצמו מהעולם שהוא מבקש להבין. בעשותו כך

הוא נכשל בהבנה שהאנשים שהוא מתאר אינם יצורים פסיביים, אלא אנשים עם חוסן ויכולת פעולה עצמאית, המסוגלים להקנות לחייהם משמעות במקום לחכות שתיכפה עליהם מבחוץ. סכנה נוספת שמציבה העמדה ה"אובייקטיבית" היא שהורים הנמנים עם אוכלוסיות החיות תחת דיכוי עלולים להזדהות עם ניסיונם של בעלי המקצוע "להגן על עתיד הילדים" באמצעות תוכניות שונות, למשל הוצאתם מהבית והעברתם לפנימייה, ובכך להדחיק את הכאב שהם חשים על כך שנאלצו לוותר על היכולות ההוריות שלהם (Engdau, 2020).

בשונה מהשיח המהותני, רואה השיח ההבנייתי בסיכון ובמוגנות של ילדים תופעות סובייקטיביות, מובנות-חברתית ותלויות הקשר. מנקודת מבט זו, המבנים החברתיים דינמיים ונטענים במשמעות, רק כשהם נמצאים בהקשר מסוים (חברה, תרבות, שפה וכו') (Gergen, 2015). לפי תפיסה זו סיכון איננו מושג קונקרטי אלא מושג מובנה-חברתית, ועל כן אי אפשר להכפיפו לחישוב טכני. סיכון, בשיח ההבנייתי, הוא דרך חשיבה ולא דבר מה או מציאות מסוימת (Holland, 2004). בהתבסס על ממצאי המחקר שערכנו מתחורות ההתייחסות אל סיכון ומוגנות של ילדים כאל קטגוריות מובנות-חברתית ונובעות מהקשר. הממצאים תומכים בהמשגה של יאנג (Young, 1995) שגרס שקטגוריות אלה הן תולדה של יחסים סבוכים בין ידע, תרבות, סובייקטיביות ופוליטיקה (Plotkin-Amrami, 2018). יאנג טען שבמקום לבחון אם הקטגוריות של סיכון ומוגנות "אמיתיות", יש לבחון כיצד הן נהיו אמיתיות בהקשר המקצועי וכן בשיח החברתי הכללי (Young, 1995). אנו קוראים לאימוץ גישה הבנייתית, מודעת-הקשר כגישה מובילה בשיח המקצועי על סיכון ומוגנות ילדים.

ממצאים הנוגעים להורים בקהילת יוצאי אתיופיה ולבעלי המקצוע המשרתים קהילה זו (Engdau-Vanda et al., 2020) מראים שהסיכון מובנה כתהליך מעגלי שיש בו מספר מהלכים הנובעים זה מזה: אנשי מקצוע מדביקים לילדי הקהילה תווית "ילדים בסיכון"; זו מוטמעת בשיח חברתי רחב יותר; בהמשך, הורים וילדים בקהילה מפנימים דימויים אלה; הפנמה זו בתורה מחזקת את הדימוי ה"סיכוני" (הן בקרב אנשי המקצוע והן בחברה) וחוזר חלילה. הדינמיקה של תהליך מעגלי זה תופסת תאוצה, שהולכת ומנציחה את תפיסתה של קטגוריית הסיכון במונחים מהותניים יותר ויותר, כאילו היא מעידה על "טבעם האמיתי" של ילדים יוצאי אתיופיה (Engdau-Vanda, 2020). המנגנון הזה מוביל להקמתם של מאות פרויקטים, תוכניות מיוחדות, עמותות ותוכניות התערבות לילדים ממוצא אתיופי – מה שנודע כיום כ"תעשיית הסיכון" (אינגדאו-ונדה, 2019). המשותף לכל הפרויקטים הוא שאיפתם "להציל" את הקהילה האתיופית על ידי עידוד חבריה להשתלב בחברה הישראלית (Gatenio-Kalush et al., 2020).

לסיכום: ממצאי מחקרנו בקהילות שונות תומכים בהבנה שסיכון ומוגנות של ילדים נתפסים על פי רוב כמושגים מהותניים, ותפיסה זו היא העומדת בבסיס השיח המקצועי (ואף הציבורי) המתנהל בנושא זה. אנו קוראים לראות מושגים אלה כמושגים מובנים-חברתית ותלויים בהקשר – כקטגוריות שנוצרות בהקשרים שונים, לרבות יחסי כוח בין

אישיים ובין קבוצתיים בין המגדיר למוגדר, בין ההגמוניה לבין קבוצות שחיות תחת דיכוי מתמשך.

מיתוס שני: סיכון ומוגנות של ילדים נקטגוריות אוניברסליות

בהלימה לתפיסת הקטגוריות של סיכון ומוגנות של ילדים במונחים מהותניים, הן נתפסות גם כאוניברסליות. התפיסה האוניברסלית שולטת בשיח המקצועי והציבורי בישראל, וייתכן שגם במדינות מערביות אחרות. בדרך כלל עובדים סוציאליים מעריכים וקובעים סיכון על פי מדדים אוניברסליים (Barry, 2007) ובהתאמה לספרות המחקר בתחום, הנוטה להתמקד בגורמים כגון משפחה גדולה (Murray & Farrington, 2010), חוסר השכלה של ההורים (Sonego et al., 2013), אבטלה בקרב ההורים (Pissarides & Wadsworth, 2013), ענישה גופנית (Gershoff & Grogan-Kaylor, 2016) והעדר גישה לחינוך ולפעולות העשרה (Marchetti et al., 2016). הספרות נוטה לתאר גורמים אלה כנטולי הקשר.

השיח האוניברסלי קשור קשר הדוק לכך שגוף הידע המקצועי בתחום התפתחות הילד מבטא ייצוג-חסר של רוב הילדים במדינות שאינן מערביות (לדוגמה ראו LeVine, 2017). המאמר רב ההשפעה **האנשים המוזרים ביותר בעולם** (Heinrich et al., 2010) *The weirdest people in the world*; דיווח על ייצוג היתר של אוכלוסיות מערביות בכתבי עת בתחום הפסיכולוגיה וטבע את המונח WEIRD כראשי תיבות לתיאור חברות שהן "מערביות, משכילות, מתועשות, עשירות ודמוקרטיות" (Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic). כאשר ילדים הגדלים במדינות מערביות מונים רק 10%-20% מכלל הילדים בעולם, כ-96% מהמחקר על התפתחות הילד, המתפרסם בכתבי עת אמריקניים מובילים בתחום הפסיכולוגיה, מבוסס על דגימות מחברות ה-WEIRD. מכאן נובע החשש ההגיוני שהידע המתבסס על נתונים אלה ייחשב "אוניברסלי" ויוחל על האנושות כולה (Heinrich et al., 2010).

דוגמה בולטת לכך היא תיאוריית ההתקשרות (Attachment Theory; Bowlby, 1969), שנבנתה על סמך מחקר אמפירי, שנערך בעיקר במדינות מערביות, ונחשבת כיום תיאוריה אוניברסלית מובילה של התפתחות הילד. כשיש חשש להתעללות בילדים או להזנחתם, תיאוריית ההתקשרות משמשת כעדשה שדרכה בוחנים עובדים סוציאליים סיכון ומקבלים החלטות, בישראל כמו גם במדינות מערביות אחרות (e.g. Keddell, 2017; Skivenes & Skramstad, 2013). מאחר שתיאוריית ההתקשרות היא אבן בוחן מרכזית בהערכת סיכון, היא עלולה להוביל להתמקדות בהתנהלות הורית מסוימת (או היעדרה) כמקור מרכזי לביטחון רגשי או לחלופין לבעיותיו של הילד, ולהתעלמות מבחינת ההתנהלות גם לאור הקשרים כמו ערכים תרבותיים, עוני, אלימות פוליטית, אבטלה, אפליה ונגישות לשירותים (Taylor, 2004). יתר על כן, לעיתים, מתוך ההיגיון הרווח שהבדלים כמוהם כחסכים, מספר

הילדים במשפחות החיות בעוני או דרכי גידול הילדים המקובלות בחברה מסוימת עשויים להתפרש כגורמי סיכון (Morelli et al., 2018).

המחקרים שלנו מעידים, למשל, שבמשפחות חרדיות ברוכות ילדים רווחים רבדים רבים של יחסים (למשל: יצירת מערכות יחסים ברמת הקבוצה או התת-קבוצה) (Bartl et al., 2020), ואלה אינם משתקפים בתיאוריות ההתפתחותיות המצויות, העוסקות ביחסי משפחה (כמו תיאוריית ההתקשרות). אנו טוענים אפוא, שבבואנו לאמוד סיכון במשפחות שאינן מערביות, אימוץ מערכת קריטריונים אוניברסלית (שהיא למעשה מערבית), לא רק פגום מבחינה מוסרית ואתית, אלא עלול להיות לא מועיל ואף פוגעני במאמץ להגן על ילדים. יתר על כן, הוא טומן בחובו את הסיכון שהתנהגות תרבותית נורמטיבית תתפרש כהתעללות או כהזנחה (כלומר: בהערכת הסיכון תתקבל תוצאה חיובית שגויה; false positive) (Korbin & Spilsbury, 1999). בהביטנו על ההקשר הרחב, ברור שמערכת הקריטריונים המערבית הפכה אוניברסלית בגלל פערי כוח בין מדינות מפותחות למתפתחות (global North and global South), תוצאה של עשורים רבים של שליטת מדינות המערב בתרבות, בכלכלה ובפוליטיקה העולמיות.

בכל מחקרנו הממצאים מראים בבירור שראיית קטגוריות הסיכון והמוגנות של ילדים כאוניברסליות היא מיתוס, ועלינו לראותן כקטגוריות ייחודיות, מקומיות, תלויות-הקשר, המושפעות מהמיקום החברתי של הילד ומשפחתו. תפיסת הסיכון כאוניברסלי מובילה לפרקטיקות הגנה דכאניות שבסופו של דבר אינן משרתות את הצרכים של הילד ומשפחתו, בעיקר אם הם שייכים לקבוצות מיעוט ולאוכלוסיות שאינן מערביות.

מיתוס שלישי: סיכון ומוגנות של ילדים כקטגוריות נפרדות, קוטביות ובינאריות

הן בשיח המקצועי והן בשיח הציבורי, סיכון ומוגנות מובנים על פי רוב כשתי קטגוריות נפרדות ובינאריות: צמד מושגים שמשמעותם הפוכה. תפיסה זו מזמינה דימויים פשטניים וחד ממדיים ומתעלמת מהמורכבות של התופעה המדוברת. בחינה מדוקדקת של ממצאינו חושפת שסיכון ומוגנות אינם קטגוריות של "או או", אלא של "גם וגם". לשם המחשה, שאלנו ילדים בני 3-6 על תפיסותיהם בנוגע לסיכון ומוגנות בסביבת חייהם (Ponizovsky et al., 2020). למדנו מהם שאפילו אצל ילדים קטנים אין אלה מושגים דיכוטומיים או ישויות נפרדות, אלא מבנים תלויי הקשר; כלומר: בתנאים מסוימים, דבר מה שנתפס כמסוכן יכול לשמש גורם הגנה ולהפך. מגלשה בגן משחקים, למשל, יכולה להיות מסוכנת לילד שאינו זהיר, אך גם מעוררת תחושות הצלחה, הישג והנאה, שילדים רבים דיווחו עליהן כעל גורם מוגנות. ילדים רבים אמרו שחברות בין ילדים חשובה מאוד, מגינה ומעצימה, אך באותה עת עלולה גם להזיק אם יש בה אלימות. אמנם השאלות על סיכון ומוגנות שהציגו החוקרים לפני הילדים היו דיכוטומיות, אבל הם למדו מהם שלא

בהכרח אלה מושגים דיכוטומיים. הממצאים מראים שהילדים הציגו חשיבה יצירתית, מורכבת וגמישה, הרבה מעבר למה שניתן היה לצפות לאור התיאוריות ההתפתחותיות המקובלות במערב. תפיסת הסיכון והמוגנות כמורכבת וכ"גם וגם", כפי שדיווחו הילדים, עלתה גם בראיונות עם הורים רבים, אך נמצאה מעט מאוד אצל העובדים הסוציאליים. כמו כן, הורים רבים קבלו שהעובדים הסוציאליים מתמקדים רק בסיכון ולא רואים את חוסן של הקהילות ואת העזרה ההדדית, הטיפול והמניעה הפנים קהילתיים בנושאים של סיכון לילדים (אינגדאו-ונדה, 2019; Yona, 2020). ממצאים אלה מעוררים שאלה בדבר הדרכים המקובלות להערכת סיכון, המבוססות על מדדים שנקבעו מראש (Barry, 2007) ואשר על פי רוב אינם מתמקדים בחוסן. תיאורן של אותן נסיבות הן כמציבות סיכון והן כמעודדות מוגנות – על פי ההקשר – מעמיד בספק גדול את הפרקטיקות הנוהגות של הערכת סיכון ומוגנות. הוא מדגיש את הצורך לכלול בהערכת סיכון ומוגנות בקרב משפחות וילדים בכלל, ובקרב קבוצות מיעוט בפרט, נסיבות תלויות הקשר ולתת מקום להערכת חוסן אישי וקהילתי.

4. הערכת סיכון לילדים: דברים שרואים מכאן לא רואים משם

בחלק זה אנו מבקשים להתבונן במורכבות הגלומה בהערכת סיכון במציאות מגוונת, מרובת תרבויות והקשרים. אנו מתמקדים בפערים, במיקומיות וביחסי הכוח המעורבים בהערכת הסיכון והמוגנות של ילדים, ומציעים לאמץ גישה ביקורתית המכילה מורכבות ומוקירה אותה.

פערים בתפיסות בין הורים לאנשי מקצוע

מהמחקרים שערכנו על ההבדלים בין נקודת המבט של אנשי המקצוע לזו של הורים בקהילה החרדית ובקהילת יוצאי אתיופיה (Nadan et al., 2018) מצטיירת תמונה מורכבת. מחד גיסא מצאנו הלימה בין אנשי המקצוע להורים בתפיסותיהם בכל הנוגע להתעללות בילדים. פגיעה מינית, למשל, נתפסה כפגיעה בלתי קבילה הן אצל אנשי מקצוע והן אצל הורים בכל הקהילות. מאידך גיסא התגלו אצל ההורים ואנשי המקצוע הבדלים בתפיסת סיכון ומוגנות של ילדים, שהם תולדה של ערכים, נורמות והקשרים שונים הרווחים בקבוצות מיעוט אלה, ביחוד בנושא של הזנחת ילדים. במקרה של הזנחה, הפערים בין תפיסות ההורים ואנשי המקצוע נובעים מפרשנות שונה של מושגים כמו אתניות, עוני, מבנה משפחה (חד הוריות, גרושים) (Yona, 2020). נמצא שאיתור מצבי הזנחה הוא עניין

חמקמק ומבלבל. בראיונות שערכנו סיפרו הורים מקהילות החיות בעוני (חרדים, בדואים, יוצאי אתיופיה ותושבי שכונות עוני), שהפצירו בעובדים הסוציאליים להבחין בין הזנחת הילד הנובעת מפתולוגיה בהורות לבין התנאים הסביבתיים והחברתיים-התרבותיים שהם חיים בהם, תנאים המאתגרים הורים וילדים, אך לא בהכרח מובילים להזנחה.

בין ההבדלים שנמצאו בהגדרות הסיכון ניתן למנות פערים וסתירות בנוגע למשמעות של רכיבים תרבותיים מרכזיים, כגון מספר הילדים במשפחה, זמינות של משאבים כספיים, תעסוקה, הופעה חיצונית, קרבה פיזית, ענישה גופנית וסיכון רוחני. יש מקרים שבהם גורם כלשהו נתפס אצל אנשי מקצוע כסיכון לילדים, אך לא אצל ההורים וההפך. למשל: עובדים סוציאליים התייחסו לקרבה פיזית בין ילדים החולקים אותו מרחב שינה במשפחה אתיופית כהתנהגות מינית בלתי רצויה, והתעלמו מכך שקרבה כזו נחשבת נורמטיבית בקבוצות שונות שבהן ילדים ישנים ביחד. בתרבויות רבות (למשל אצל חרדים, בדואים ומהגרים מאריתריאה, צרפת ואתיופיה) תופסים הורים ענישה גופנית כפרקטיקה מקובלת בגידול ילדים. ובכל זאת בכל הקבוצות הללו הורים מבחינים בין עונש גופני למטרות חינוכיות לבין אלימות פיזית, הנובעת מכוונת זדון או מהתקף זעם, ונחשבת התעללות הורית (Gemara & Nadan, 2020). דוגמה אחרת היא הורים חרדים הרואים ברוחניות גורם בעל השפעה מרכזית על רווחת ילדיהם, בעוד שעובדים סוציאליים כלל לא ראו בסיכון רוחני גורם סיכון (Nadan et al., 2018). מתח זה מקבל גוונים מורכבים במיוחד בגלל יחסי הכוחות הבלתי מאוזנים בין הצדדים, הנובעים מהתפקיד המקצועי (מטופל לעומת איש מקצוע) ומהמיקום החברתי (פרט המשתיך לקבוצת מיעוט לעומת נציג של הרוב ההגמוני). פערים אלה עלולים להיות מקור למתח בין משפחות לאנשי מקצוע ולהוביל לעוינות ולאי שיתוף פעולה (Schmid & Benbenishty, 2011), ואלה על פי רוב אינם מתיישבים עם העיקרון של טובת הילד. עמדות סותרות אלה משפיעות על מערכת היחסים בין הקהילות לאנשי המקצוע ומעוררות אצל הורים פחד מפני התערבות מזיקה ושרירותית של שירותי הרווחה והעדפה לקבל עזרה מתוך הקהילה, העדפה שאנשי מקצוע מזהים לעיתים כמכשול לפני תוכנית ההתערבות שלהם (Nadan et al., 2018).

מחקרינו מעלים שלמיקומיות של המתבונן השפעה מרחיקת לכת על אופן התייחסותו לסיכון ולמוגנות. בראיונות שערכנו נטו אנשי מקצוע שבאו מתוך הקהילה הנחקרת לראות נסיבות מסוימות כמספקות הגנה, בעוד אלה שלא השתייכו לקהילה זו, אלא לאוכלוסיות הגמוניות, נטו לראות אותן נסיבות עצמן כמעוררות סיכון (Nadan et al., 2018). עד עתה בחן המחקר על שאלת השתייכותם של אנשי המקצוע לקבוצה התרבותית של מטופליהם בעיקר את השפעת השתייכות זו על יעילות הטיפול ועל העדפת המטופלים (Cabral & Smith, 2011). אך רובו של המחקר התעלם מסוגיית הפרשנות שנותן המטפל לנסיבות ומהתייחסותו הסובייקטיבית להגדרות של סיכון ומוגנות (Garb, 1997). כפי שמחקרינו מעידים, השוני בנקודות המבט של מטפלים מתוך הקהילה ומחוצה לה מצביע על

האפשרות של הטיות ושונות באופן שבו עובדים סוציאליים מעריכים מצבי סיכון ומתעריבים בהם ועל הסכנות שבפרשנות לא מותאמת.

מיקומיות ויחסי כוח

לסובייקטיביות של המתבונן בכל הנוגע לסיכון ומוגנות מסתננות בהכרח דינמיות של יחסי כוח. ממצאינו מעידים שתפיסות המרואיינים בדבר סיכון ומוגנות השפיעו על פעולתם בתחומים חיוניים, כגון הוצאת ילדים מהבית, הקצאת משאבים, התערבות קלינית ואכיפת חוקים ותקנות. בכל המקרים האלה, גם אם נלקחה בחשבון דעתם של ההורים, היתה ההחלטה הסופית נתונה בידי העובד הסוציאלי (Gemara et al., 2020). אכיפת חוקים ותקנות, למשל, משקפת את מאזן הכוח המשפיע על עבודת העובדים הסוציאליים, הנדרשים להחיל את חוקי המעסיק שלהם – המדינה. ענישה גופנית, למשל, שנאסרה בישראל (כמו גם בארצות מערביות רבות אחרות), נחשבת בקבוצות רבות שיטת חינוך מקובלת. אך גם אם העובד הסוציאלי מודע לנורמות המקובלות בחברה שבתוכה הוא עובד, הוא מחויב לפעול על פי החוק. אצל חלק מהעובדים נמצא דיסוננס קוגניטיבי, אשר ההתמודדות איתו כוללת את אימוץ החוק והזדהות גדולה עימו.

יחסי הכוח ניכרים כמובן ביחסי מבוגרים וילדים. דעתם של ילדים בנושא סיכון ומוגנות נעדרת הן מהשיח הציבורי והן מהמחקר האקדמי. ואולם מחקרנו מראים שכבר בגיל שלוש יש לילדים דעות ברורות בנושא זה, כמו גם רעיונות ודרכים להתמודדות ולמניעת סיכון (Ponizovsky-Bergelson et al., 2020; Wahle et al., 2017).

אחת הטענות נגד המודל האקולוגי ומודלים סביבתיים אחרים היא שאין הם לוקחים בחשבון במידה מספקת את יחסי הכוחות בסביבתו של הילד (Houston, 2017). כמענה לחסר זה שילבו חוקרים בתחום (Shalhoub-Kevorkian & Roer-Strier, 2016) במודלים שפיתחו תיאוריות נוגדות הגמוניה, ובכך הציעו מבט ביקורתי יותר כלפי התופעות החברתיות הנידונות. פרקטיקות רב-תרבותיות מחייבות מודעות ביקורתית להקשר החברתי-הפוליטי (Nadan et al., 2013). ממצאים אלה מחזקים את הצורך להביא בחשבון את יחסי הכוחות הרווחים, כשאומדים סיכון ומוגנות של ילדים באופן מודע-הקשר, בעיקר בקרב קבוצות מיעוט. לעובדים סוציאליים עמדת כוח בעלת משקל, וממנה הם יכולים להשפיע על רווחתם של ילדים ומשפחותיהם. המפגש שלהם עם המטופלים מאופיין ביחסי כוחות לא שוויוניים. למשל: דעתם היא הנחשבת בקביעה מהו סיכון ומה מעודד מוגנות. משום כך ברצוננו להדגיש עד כמה חשוב שאנשי מקצוע בתחום יפתחו מודעות רפלקטיבית כלפי התפיסות, האמונות, הגישות והמיקום החברתי (הפריוולגי לעיתים) שלהם עצמם, וכן כלפי הפערים האפשריים בינם לבין המטופלים. מבט כזה יכול לסייע למאמציהם להימנע מלהשתמש לרעה בסמכויותיהם נגד קהילות החיות במערך הקשרים מגוון ולאור

מערכת ערכים שונה. זה חשוב במיוחד, כשמטפלים במשפחות מאוכלוסיות מיעוט, הסובלות מהפרת זכויות אדם ממסדית ועמוקה ומהדרה חברתית.

בחנת המורכבות

גישה המנוגדת לחשיבה הלינארית והבינארית מציעה להכיר במורכבות של המערכת המתוארת, שמרכיביה משפיעים זה על זה והשלם בה גדול מסך חלקיו (Byrne, 2002). רכיב אחד במורכבות קשור לאופי הדינמי, חסר היציבות לעיתים, של ההקשרים השונים שבתוכם אנו פועלים בבואנו לבחון סיכון ומוגנות בקרב ילדים. הביקורת המופנית כלפי גישות "תרבותיות" טוענת שתרביות נמצאות במצב של שינוי תמידי ואינן קופאות על שמריהן, וכך גם הורות. יש תרביות המשתנות מהר יותר מאחרות, ויש משפחות שעוברות מתרבות אחת לאחרת, מהלך המוסיף עוד נדבך למורכבות. האופן שבו ילדים, הורים וקהילות תופסים וממשיגים סיכון משתנה לאורך הזמן וממקום למקום. דוגמה טובה לכך היא דרך הבנתן של הורות ותפיסות בדבר סיכון ומוגנות בקרב ילדים עקב הגירה. מחקר בנושא זה (Ulitsa et al., 2020) בחן תפיסות בדבר סיכון ילדים בקרב הורים מדור האחד וחצי להגירה מברית המועצות לשעבר ובקרב עובדים סוציאליים. החוקרות מצאו שהתפיסות בקרב ההורים היו מורכבות והיברידיות, ונבעו משני תהליכי חברות שונים: מהערכים ומהנורמות שאפיינו את תהליך החברות שעברו ההורים עצמם אצל הוריהם בברית המועצות (הדור הראשון להגירה); מהערכים, מהנורמות ומהמושגים החינוכיים שרכשו בישראל לאחר ההגירה. ניתן לראות שהמורכבות וההיברידיות כרוכות זו בזו. מנקודת ראותנו, ההיברידיות במקרה זה קשורה להקשרים רבים, ובהם ריבוי זהויות, פרקטיקות של גידול ילדים, יעדי החברות והיסטוריית ההגירה לישראל (ומדיניות האינטגרציה שנקטה המדינה). בעוד ההיברידיות נחשבה בעייתית ואף מקור סיכון מבחינתם של ילדים, אנו מאמינים, שהיא עשויה לתרום למוגנות ולחוסן אצלם.

היבט אחר, אף הוא סבוך ומבלבל, קשור לרמת המקור המבנית של סיכון ומוגנות בקרב ילדים. מצד אחד, המדינה מופקדת על שלומם של ילדים ומפעילה מערכות שונות, חוקים ואנשי מקצוע כדי שישמר. מהצד האחר, קבוצות רבות רואות במדינה עצמה את מקור הסיכון העיקרי המאיים על שלום ילדיהם. זה ניכר במיוחד בהקשר של אלימות פוליטית באזורי עימות – ילדים, הן פלסטינים והן ישראלים, חשופים להתקפות אלימות, למתקפות טילים, לטרור, לפציעה ולמוות (Ponizovsky-Bergelson et al., 2020). מציאות זו מקצינה במיוחד במקרים של הריסות בתים בכפרים הבדואיים הבלתי מוכרים (Marey-Sarwan & Meir, 2020) ובמקרים של מעצר ילדים בידי כוחות הביטחון במזרח ירושלים (Kovner & Shalhoub-Kevorkian, 2018). אף כי רשמית שואפת המדינה להגן על ילדים, היא עצמה חושפת אותם למצבי סיכון באמצעות מערכות הביטחון והרווחה שלה ובאמצעות האי-שוויון והאפליה החריפים בהקצאת שירותים ממשלתיים. דוגמה נוספת למורכבות שעלתה מהמחקר היא שעל מנת לממש את זכאותם של ילדים למענים שונים ולתמיכה, על מערכת

הרווחה להגדירם כ"ילדים בסיכון". הגדרות אלה "נדבקות", ולמגינת ליבם של הורים רבים הן מקור לתיוג ולסטיגמה.

5. סיכום

במאמר זה תוארה גישה מודעת-הקשר להבנת סיכון ומוגנות בקרב ילדים, שפותחה על סמך מחקר שנערך בהשתתפות ילדים, הורים ואנשי מקצוע בקהילות שונות. מתוך מגוון רחב של הקשרים סקרנו במאמר זה דוגמאות משלושה הקשרים מרכזיים (גזענות והדרה, דת ורוחניות וקונפליקט פוליטי ואלים). בהסתמך על ההמשגה המוצעת בזאת ועל ממצאים תומכים ממחקרינו, הצענו חשיבה מחדשת על אופיין האונטולוגי של הקטגוריות "סיכון" ו"מוגנות" בקרב ילדים. כמו כן אתגרנו שלושה מיתוסים נפוצים שזיהינו בשיח הסיכון, ודנו בסוגיות של הערכת סיכון לילדים, ובכללן פערים בתפיסות, מיקומיות המתבונן ויחסי הכוח ומורכבות בשיח הסיכון. אנו תקווה שמאמר זה יתרום לתפיסה ביקורתית, רפלקטיבית ומורכבת, הלוקחת בחשבון חוסן ויכולת פעולה (agency) בנוגע לשיח הסיכון והמוגנות בארץ, כמו גם למחקרי המשך הבוחנים גישה זו.

מקורות

- אינגדאון-ונדה, ש' (2019). *חוסן בהגירה: הסיפור של יהודי אתיופיה בישראל*. רסלינג.
- Andresen, S. & Fegter, S. (2011). Children growing up in poverty and their ideas on what constitutes a good life: Childhood studies in Germany. *Child Indicators Research*, 4(1), 1-19. doi.org/10.1007/s12187-010-9073-3
- Askeland, G. A. & Døhlie, E. (2015). Contextualizing international social work: Religion as a relevant factor. *International Social Work*, 58(2), 261-269. doi.org/10.1177/0020872813482958
- Barry, M. (2007). *Effective approaches to risk assessment in social work: An international literature review*. Scottish Executive Social Research.
- Bartl, H., Keller, H., Zohar, N., & Wahle, N. (2020). Many children, many risks? Listening to the voices of families with many children from the Ultra-Orthodox (Haredi) community in Israel. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.), *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 105-130). Springer.

- Ben-Arieh, A. (2005). Where are the children? Children's role in measuring and monitoring their well-being. *Social Indicators Research*, 74(3), 573-596.
doi.org/10.1007/s11205-004-4645-6
- Birger, L. (2020). 'Permanent temporariness': Eritrean refugees' and social workers' perceptions of Israeli policies and their implications for family well-being. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 217-240). Springer.
- Birger, L., Nadan, Y., & Ajzenstadt, M. (2020). Politicisation processes in everyday practice with refugees: The experiences of Israeli and German social workers. *European Journal of Social Work*, 23(6), 1019-1031.
doi.org/10.1080/13691457.2020.1793107
- Bloomberg, N. & Serdtse, Y. (2020). Perceptions of child risk and protection among French immigrant mothers in Israel. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 131-148). Springer.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss – Volume I: Attachment*. Penguin.
- Byrne, D. (2002). *Complexity theory and the social sciences: An introduction*. Routledge.
- Cabral, R. R. & Smith, T. B. (2011). Racial/ethnic matching of clients and therapists in mental health services: A meta-analytic review of preferences, perceptions, and outcomes. *Journal of Counseling Psychology*, 58(4), 537-554.
doi.org/10.1037/a0025266
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory* (2nd ed.). Sage.
- Charmaz, K. (2017). The power of constructivist grounded theory for critical inquiry. *Qualitative Inquiry*, 23(1), 34-45.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4th ed.). Sage Publications.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989, 139-167.
- Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods' approaches*. Sage Publications.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2011). *The Sage handbook of qualitative research* (4th ed.). Sage Publications.
- Engdau-Vanda, S. (2020). The circular construction of "risk" for children of oppressed groups: Israeli social workers' perspectives on children of Ethiopian origin. *Child & Family Social Work*, 25(3), 602-610. doi.org/10.1111/cfs.12732

- Engdau-Vanda, S., Gatenio-Kalush, M., & Karni, B. (2020). Seeing eye to eye? Social workers' and parents' perceptions of risk and protection regarding children of Ethiopian origin. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 61-80). Springer.
- Garb, H. N. (1997). Race bias, social class bias, and gender bias in clinical judgment. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 4(2), 99-120.
doi.org/10.1111/j.1468-2850.1997.tb00104.x
- Gatenio-Kalush, M., Engdau-Vanda, S., & Shmuel, N. (2020). Risk complexity – Culture and identity in migration: The case of Ethiopian Jews. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 41-60). Springer.
- Gemara, N. & Nadan, Y. (2020). 'He who spareth the rod hateth his son': Perceptions regarding corporal punishment among Ultra-Orthodox Jewish fathers in Israel. *Journal of Interpersonal Violence*. Advance online publication.
doi.org/0886260520908026.
- Gemara, N., & Nadan, Y., & Roer-Strier, D. (2020). Social workers' constructions of child risk and protection in the Ultra-Orthodox Jewish community. *Journal of Social Work*. Advance online publication. doi.org/10.1177/1468017320956966
- Gergen, K. J. (2015). *An invitation to social construction* (3rd ed.). Sage Publications.
- Gershoff, E. T. & Grogan-Kaylor, A. (2016). Spanking and child outcomes: Old controversies and new meta-analyses. *Journal of Family Psychology*, 30(4), 453-469.
doi.org/10.1037/fam0000191
- Heinrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61-83.
doi.org/10.1017/S0140525X0999152X
- Holland, S. (2004). *Child and family assessment in social work practice*. Sage Publications.
- Houston, S. (2017). Towards a critical ecology of child development in social work: Aligning the theories of Bronfenbrenner and Bourdieu. *Families, Relationships and Societies*, 6(1), 53-69. doi.org/10.1332/204674315X14281321359847
- Kagan, M., Orkibi, E., & Zychlinski, E. (2018). 'Wicked', 'deceptive', and 'blood sucking': Cyberbullying against social workers in Israel as claims-making activity. *Qualitative Social Work*, 17(6), 778-794. doi.org/10.1177/1473325017694952
- Keddell, E. (2017). Interpreting children's best interests: Needs, attachment, and decision-making. *Journal of Social Work*, 17(3), 324-342.
https://doi.org/10.1177/1468017316644694

- Keesing, R., Gemara, N., & Pollak, M. (2020). Parental and professional perspectives of child risk and protection in Israel's Ultra-Orthodox community. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 81-104). Springer.
- Korbin, J. E. & Spilsbury, J. S. (1999). Cultural competence and child neglect. In H. Dubowitz (Ed.), *Neglected children: Research, practice and policy* (pp. 69-88). Sage Publications.
- Kovner, B. (2020). Children's rights, protection and access to justice: The case of Palestinian children in East Jerusalem. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.), *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 241-262). Springer.
- Kovner, B. & Shalhoub-Kevorkian, N. (2018). Child arrest, settler colonialism, and the Israeli juvenile system: A case study of occupied East Jerusalem. *The British Journal of Criminology*, 58(3), 709-729. doi.org/10.1093/bjc/azx059
- Levine, R. A. (2017) Challenging developmental doctrines through cross-cultural research. In J. Cassaniti & U. Menon (Eds.), *Universalism without uniformity: Explorations in mind and culture* (pp. 23-31). Chicago: University of Chicago Press.
- Marchetti, R., Wilson, R. H., & Dunham, M. (2016). Academic achievement and extracurricular school activities of at-risk high school students. *Educational Research Quarterly*, 39(4), 3-20.
- Marey-Sarwan, I. (2020). 'Seeing through their eyes': Towards understanding risk and protection perspectives of young Bedouin children in the unrecognised villages of the Naqab. *Children & Society*, 34(2), 151-169. doi.org/10.1111/chso.12364
- Marey-Sarwan, I. & Meir, G. (2020). Parental and professional perspectives of child risk and protection in unrecognized Bedouin villages in the Naqab: An intersectionality-informed approach. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 149-170). Springer.
- Marey-Sarwan, I. & Roer-Strier, D. (2017). Parents' perceptions of risk for children: A case study of Bedouin parents from unrecognized villages in Israel. *Social Service Review*, 91(2), 171-202. doi.org/10.1086/692101
- Morelli, G., Quinn, N., Chaudhary, N., Vicedo, M., Rosabal-Coto, M., Keller, H., Murray, M., et al. (2018). Ethical challenges of parenting intervention in low- to middle-income countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(1), 5-24. doi.org/10.1177/0022022117746241
- Murray, J. & Farrington, D. P. (2010). Risk factors for conduct disorder and delinquency: Key findings from longitudinal studies. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 55(10), 633-642. doi.org/10.1177/070674371005501003

- Nadan, Y. & Ganz, Z. (2018). Perspectives of Ultra-Orthodox children in Israel on risk and protection: The intersection of culture, religion, spirituality, and socio-political context. *Childhood*, 25(3), 325-339. doi.org/10.1177/0907568218774096
- Nadan, Y., Gemara, N., Keesing, R., Bamberger, E., Roer-Strier, D., & Korbin, J. (2019). 'Spiritual risk': A parental perception of risk for children in the Ultra-Orthodox Jewish Community. *The British Journal of Social Work*, 49(5), 1198-1215. doi.org/10.1093/bjsw/bcy092
- Nadan, Y., Roer-Strier, D., Gemara, N., Engdau-Vanda, S., & Tener, D. (2018). In the eyes of the beholder: Parental and professional value mismatch in child risk and protection in two communities in Israel. *International Journal of Psychology*, 53(Suppl. 2), 23-33. doi.org/10.1002/ijop.12513
- Nadan, Y., Weinberg-Kurnik, G., & Ben-Ari, A. (2013). Bringing context and power relations to the fore: Intergroup dialogue as a tool in social work education. *British Journal of Social Work*, 45(1), 260-277. doi.org/10.1093/bjsw/bct116
- Pissarides, C. & Wadsworth, J. (2013). Unemployment risks. In E. McLaughlin (Ed.), *Understanding unemployment* (pp. 71-92). Routledge.
- Plotkin-Amrami, G. (2018). How is a new category 'born'? On mechanisms of formation, cycles of recognition, and the looping effect of 'national trauma'. *Health*, 22(5), 413-431. doi.org/10.1177/1363459317695631
- Wahle, N., Ponizovsky-Bergelson, Y., Dayan, Y., Erlichman, O., & Roer-Strier, D. (2017). On the margins of racism, immigration and war: Perspectives on risk and protection of young children of Ethiopian origin in Israel. *European Early Childhood Education Research Journal*, 25(2), 305-320.
- Ponizovsky-Bergelson, Y., Roer-Strier D., Dayan, Y., & Whale, N. (2019). Children's perspectives of risk and protection. In T. Tulviste, J. Gibbons, & D. Best (Eds.), *Children's social worlds in cultural context* (pp. 201-216). Springer.
- Ponizovsky-Bergelson, Y., Dayan, Y., Marey-Sarwan, I., Roer-Strier, D., & Wahle, N. (2020). Young children's perspectives of risk and protection. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 263-288). Springer.
- Roer-Strier, D. & Nadan, Y. (Eds.) (2020). *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel*. Springer.
- Saar-Heiman, Y. & Gupta, A. (2020). The poverty-aware paradigm for child protection: A critical framework for policy and practice. *The British Journal of Social Work*, 50(4), 1167-1184. doi.org/10.1093/bjsw/bcz093
- Schmid, H. & Benbenishty, R. (2011). Public attitudes toward child maltreatment in Israel: Implications for policy. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1181-1188. doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.02.015

- Shalhoub-Kevorkian, N. & Roer-Strier, D. (2016). Context-informed, counter-hegemonic qualitative research: Insights from an Israeli/Palestinian research team studying loss. *Qualitative Social Work, 15*(4), 552-569. doi.org/10.1177/1473325015595545
- Skivenes, M. & Skramstad, H. (2013). The emotional dimension in risk assessment: A cross-country study of the perceptions of child welfare workers in England, Norway, and California (United States). *The British Journal of Social Work, 45*(3), 809-824. doi.org/10.1093/bjsw/bct177
- Smeeton, J. (2020). 'A murky business': A phenomenological ontology of risk in child protection social work. *Qualitative Social Work, 19*(2), 284-300. doi.org/10.1177/14733250188157321473325018815732.
- Sonego, M., Llácer, A., Galán, I., & Simón, F. (2013). The influence of parental education on child mental health in Spain. *Quality of Life Research, 22*(1), 203-211. doi.org/10.1007/s11136-012-0130-x
- Strier, R. & Feldman, G. (2017). Reengineering social work's political passion: Policy practice and neo-liberalism. *British Journal of Social Work, 48*(3), 751-768. doi.org/10.1093/bjsw/bcx064
- Taylor, C. (2004). Underpinning knowledge for childcare practice: Reconsidering child development theory. *Child & Family Social Work, 9*(3), 225-235. doi.org/10.1111/j.1365-2206.2004.00330.x
- Ulitsa, N., Yona, L., & Gogonsky, A. (2020). Child risk and protection: Perceptions of one-and-a-half generation immigrant parents from the Former Soviet Union and Israeli social workers. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 171-196). Springer.
- Wahle, N., Ponizovsky-Bergelson, Y., Dayan, Y., Erlichman, O., & Roer-Strier, D. (2017). On the margins of racism, immigration, and war: Perspectives on risk and protection of young children of Ethiopian origin in Israel. *European Early Childhood Education Research Journal, 25*(2), 305-320. doi.org/10.1080/1350293X.2017.1288387
- Yona, L. (2020). Challenging social workers' envisioned definitions of child neglect: Perspectives of mothers living in an impoverished neighborhood. In D. Roer-Strier & Y. Nadan (Eds.) *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel* (pp. 197-216). Springer.
- Yona, L. & Nadan, Y. (R&R). Mind the gap: Parental and professional perceptions of 'risk' for children living in poverty. *Child & Family Social Work*. Advance online publication. doi.org/10.1111/cfs.12840
- Young, A. (1995). *The harmony of illusions: Inventing post-traumatic stress disorder*. Princeton University Press.

